

VII. LEKSIKA

1. TÜRKMEN DİLİNİN LEKSIKASY

Haýsy-da bolsa bir dilde ulanylýan sözleriň hemmesine şol diliň leksikasy ýa-da sözlük sostawy diýilýär. Mysal üçin, türkmen dilinde ulanylýan sözleriň hemmesi dilimiziň leksikasy ýa-da sözlük sostawy bolýar.

Şol sözleriň her biri näme-de bolsa bir zady aňladýar.

Meselem: suw diýen söz içilýän, ekin meýdanlaryňa tutulýan suwuklygyň adyny aňladýar.

Eger ýüzmek diýsek, belli bir hereketi, adamlaryň, gämileriň, guşlaryň suwda ýüzmegini aňladýar. Uçmak diýlende hem belli bir hereketi, guşlaryň, samolýotlaryň, kosmos korabllarynyň uçmagyny aňladýar.

* * * *

356-njy gönükmä. Kitabyňyzdaky düşündirişli sözlükden **arryk**, **boz**, **sübse** sözlerini tapyp, olary aňladýan manylary bilen depderiňize göçürüp alyň. Şular ýaly sözler türkmen diliniň nämesi bolýar?

* * * *

357-njy gönükmä. Aşakdaky nakyllary okaň. Has gara ýazylan sözleriň manysyny düşündiriň.

Öl agajy egmegin, degmedige degmegin.

Ýelli gün **ýort**, ýagyşly gün ýat.

Ýola çyksaň, **ýoldaşyňy** düzet.

Könesi bolmadygyň **täzesi** bolmaz.

Namarda ýalbarandan, ýat-da, ýanyňy **garbala**.

* * * *

358-njy gönükmä. Okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň manylaryny düşündiriň.

1. Okuwçylar maslahatynyň başlygynyň ýanynda mekdebiň bedenterbiýe **mugallymy** Agajanow otyrды.

Okuwçylaryň birnäçesi etrap **çagalar** lagerlerine dynç almaga gidipdir.

2. Kosmosa uçmak üçin köp **türgenleşik** işlerini geçirmeli, köp zady **öwrenmeli**. Geljekki kosmonawtlar täzeden ellerine okuw kitaplaryny aldylar. Priborlaryň işleýşini öwrenmelidi. Raketany dolandyrmagy **bilmelidi**.

* * * *

359-njy gönükme. Kitabyňyzdaky düşündirişli sözlükden türkmen diliniň öz sözleri bolan **awçy, ýeňiş** sözlerini tapyp, olary aňladýan manysy bilen depderiňize göçüriň.

Türkmen diliniň leksikasy (sözlük sostawy) diňe türkmen sözlerinden ybarat däldir. Dilimizde başga dillerden geçen sözler hem ulanylýar. Mysal üçin, žurnal, klas, ruçka, direktor, raketa, awtobus, gazet, galstuk, parta, brigadir ýaly sözler türkmen diline rus dilinden ýa-da rus diliniň üsti bilen başga dillerden geçen sözlerdir.

Bulardan başga-da dilimizde mekdep, mugallym, kitap, medeniýet, döwlet, maglumat, halk, ýekşenbe, düşman, dost ýaly birnäçe sözler ulanylýar. Bu sözler türkmen diliniň leksikasyna (sözlük sostawyna) arap we pars dillerinden geçipdir. Bular ýaly sözlere bolsa arap we pars sözleri diýilýär.

Türkmen dilindäki başga dillerden geçen sözler alynma sözlerdir. Olar dilimiziň baýlygydyr.

360-njy gönükme. Okaň. 1-nji abzasdaky has gara ýazylan sözleriň rusçadan geçen sözlerdigini, 2-nji abzasdakylaryň arap, pars sözlerdigini ýatda saklaň. Şol sözleri nusgada görkezilişi ýaly ýazyp göçüriň.

1. Biziň ýurdumyzda sowatsyzlyk ýok edildi. Şäherde, obada ýaşaýan adamlaryň **gazetleri, žurnallary** okap bilmeýäni ýok diýen ýalydyr. Ýurdumyzyň **Prezidenti** S.A. Nyýazowýň bilim syýasaty ýaşlaryň has-da çuňňur bilim almaklaryna gönükdirilendir.

2. Biziň **mekdebimiziň** okalgasyna täze kitaplar geldi. Men goşguly kitaby gowy görýärim. Sen okaýan goşgularyň mazmunyny aýdyp bilýärmiň? Magtyniguly öz goşgularynda **namartlary, namyssyz** ýigitleri ýazgarýar, **duşmanlary** ýigrenmegi, **dostuňa wepaly** bolmagy **wesýet** edýär. Magtymguly ýokary **medeniýetti, edebiýaty** söýýän adam bolupdyr.

NUSGA:

Rusçadan geçen sözler	Arap we pars sözləri
gazet...	mekdep, kitap, ...

361-njy gönükme. Okaň we rus dilinden ýa-da onuň üsti bilen geçen sözləri aýdyp beriň.

Biz goňşy etrabyň 1-nji mekdebinde bolduk. Okuwçylar otagyny gördük. Olar oňat fotomontaž taýýarlapdyrlar. Mekdepde okuwçylar bilen basketbol, woleýbol, ýeňil atletika, şaşka boýunça sport ýaryşlary zygiderli geçirilýär. Bular hakynda bize klas ýolbaşçymyz doly gürrüň berdi.

* * * *

362-njy gönükme. Okaň, soňra göçüriň. Arap we pars dillerinden geçen sözləri aýdyp beriň, olaryň aşagyny çyzyň.

1. Mugallym bize türkmen atlary hakynda gürrüň berdi. Atlar hakynda ýörite hekaýalar, kitaplar hem ýazylypdyr.

Biziň döwletimiz atçylygy ösdürmäge uly üns berýär.

2. Türkmen halkynyň medeniýeti gün-günden ösýär. Biz mekdeplerde okaýarys, şatlykly durmuşda ýaşaýarys.

* * * *

363-njy gönükme. Hekaýajygy okaň. Rus dilinden we rus diliniň üsti bilen geçen sözleri depderiňize göçüriň.

Serhetde

Serhetde adaty durmuş dowam edýärdi. Wagt ikindi bolupdy. Bu mahal serhediň naçalnigi Nikolaý Iwanowiç kabinetinde oturyp, serhetçileriň ýaş dostlary bilen ertirki geçiriljek işleriň planyny çekýärdi.

Telefon jaňy Nikolaý Iwanowiçiň ünsüni böldi. Ol trubkany göterip, gulagyna ýetirdi.

—Maýor Litwinow diňleýär.

Telefon arkaly berlen habaryň gowy däldigini naçalnigiň gaşlarynyň çytylanlygyndan aňmak bolýardy. Serhediň golaýynda serhedi bozujynyň peýda bolandygy anyklandy. Trewoga yglan edildi. Sähel salymyň içinde soweşjeň ýagdaýa geçildi. Serhet ýakasyna gözegçilik etmek üçin oba ilatyna, ýaş serhetçilere gyssagly suratda habar edildi.

Hekaýajygyň näçe abzasdan ybaratdygyny aýdyp beriň.

* * * *

364-njy gönükme. Aşakdaky türkmen, rusçadan geçen we arap-pars sözleriniň her birine degişli bir sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

- 1.Çörek, suw, ellik.
- 2.Artist, direktor, kino.
- 3.Kitap, meýdan, döwlet.

GEÇILENLERI GAÝTALAMAK ÜÇIN SORAGLAR:

1. Türkmen diliniň leksikasy ýa-da sözlük sostawy diýip nämä aýdylýar?
2. Dilimiziň leksikasynda başga dillerden geçen sözler ulanylýarmy? Mysallar getiriň we olara nähili sözler diýilýändigini aýdyp beriň.